

BATI ORTA ÇAĞ DÜŞÜNÇESİNDE DİN VE BİLİM İLİŞKİSİ

Ercan SALGAR*

Öz

Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisinin nasıl olduğu hususu, günümüze kadar gelen tartışma konularından birisidir. Rönesans hümanistleri ile başlayan ve Aydınlanma düşünürleri ile zirveye ulaşan anlayışa göre, Hristiyan dini ile bilim çatışma halindedir. Bunun en bariz örneği de Batı Orta Çağ sürecinde Hristiyan dininin (Katolik Kilisesinin) bilimsel araştırma ve gelişmeyi engellediği savıdır. Voltaire (1694–1778) ve J.J. Rousseau (1712–1778) gibi Aydınlanma filozofları, açıkça Katolik Kilisesinin, Batı Orta Çağ sürecindeki bilimsel araştırma ve gelişmeyi engellediğini belirtmişlerdir. Bu görüşler, süreç içerisinde bazı düşünürlerin de katkılarıyla pekiştirilerek, 20. yüzyılın başlarına kadar egemenliğini sürdürür. Bu süreçten sonra, P. Duhem ve E. Grant gibi bilim tarihçilerinin yapmış oldukları çalışmalar, Batı Orta Çağ düşüncesinde dinin, bilimsel çalışmaları engelleyecek düzeyde doğrudan bir baskısının olmadığını ortaya koyar. Bunun en açık göstergesi de bu süreçte dikkate değer bilimsel çalışmaların yapıldığı ve bunların da modern bilimin oluşumunda etkili ve belirleyici olduğu savıdır. Bütün bu bilgiler çerçevesinde Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisinin tam olarak nasıl olduğunun tartışmalı ve belirsiz olduğu açıktır. Bu nedenle çalışmamızın temel amacı, Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisinin nasıl olduğunu açıkça ortaya koymak ve bunun modern bilimin oluşumuna nasıl ve ne derecede bir etkisinin olduğunu incelemek olmuştur. Neticede Batı Orta Çağ düşüncesinin bütününde bir din ve bilim çatışmasının olmadığı, aksine bunun 13. yüzyılda olduğu ve bunun da özel anlamda Katolik Kilisesi ile Aristotelesçi doğa felsefesi arasında olduğu ve ardından yapılan bilimsel çalışmaların da bu çatışmayı aşmak adına yapılan faaliyetler bütünü olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Orta Çağ, din, bilim, felsefe

RELATIONSHIP OF RELIGION AND SCIENCE IN WESTERN MEDIEVAL THOUGHT

Abstract

The relationship between religion and science in Western medieval thought is one of the most controversial topics of debate to this day. According to the understanding that started with Renaissance humanists and reached its peak with Enlightenment thinkers, the Christian religion and science are in conflict. The most obvious example of this is the argument that the Christian religion (the Catholic Church) prevented scientific research and development during the Western Middle Ages. Enlightenment philosophers such as Voltaire (1694-1778) and J.J. Rousseau (1712-1778) explicitly stated that the Catholic Church prevented scientific research and development during the Western Middle Ages. These views, reinforced by the contributions of some other thinkers in the process, continued to dominate until the early 20th century. After this period, studies by historians of science such as P. Duhem and E. Grant reveal that there was no direct pressure of religion in Western medieval thought that would prevent scientific studies. The clearest indication of this is the assertion that remarkable scientific studies were carried out during this period and that these studies were influential and decisive in the formation of modern science. Within the framework of all this information, it is clear that the exact

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Felsefesi ve Bilim Tarihi Anabilim Dalı, ercan.salgar@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4452-6413.

relationship between religion and science in Western medieval thought is controversial and uncertain. For this reason, the main purpose of our study is to clearly reveal how the relationship between religion and science was in Western medieval thought and to examine how and to what extent this had an impact on the formation of modern science. As a result, it has been seen that there was no conflict between religion and science in the whole of Western Medieval thought, on the contrary, this conflict occurred in the 13th century, and that it was specifically between the Catholic Church and Aristotelian natural philosophy, and that the scientific studies that followed were a set of activities carried out in order to overcome this conflict.

Key words: Middle Ages, religion, science, philosophy

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde din ve bilim arasında ne türden bir ilişkinin olduğu hususu daima tartışma konusu olmuştur. Bunun en temel sebeplerinden birisi, “din” ve “bilim” kavramlarının değişkenlik arzeden tarihsel, toplumsal ve kültürel bir içeriğe sahip olmasıdır. Dolayısıyla din ve bilim arasındaki ilişki, bu iki kavramın nasıl tanımlandığına ve ele alındığına göre değişmektedir. Bu doğrultuda din ve bilim ilişkisi bakımından kabaca üç farklı görüşün öne sürüldüğü görülür. Bunlardan birisi din ve bilimin çatıştığı, diğeri din ve bilimin uzlaştığı ve sonuncusu da din ve bilimin ayrıştığı, yani apayrı alanlar olduğu savlarıdır.¹ Bu savlardan din ve bilimin çatıştığını ileri süren düşünürler, bunun en bariz örneğini Batı Orta Çağ düşüncesine dayandırmaktadırlar. Rönesans hümanistleri ile başlayan bu anlayış, Aydınlanma düşünürleri ile zirveye ulaşır. Voltaire (1694–1778) ve J.J. Rousseau (1712–1778) gibi filozoflar açıkça katolik kilisesinin, Batı Orta Çağ’da bilimsel araştırma ve gelişmeyi engellediğini belirtmişlerdir.² Ardından bu sav, John W. Draper (1811–1882) ve Andrew D. White (1832–1918) gibi düşünürlerin klasikleşmiş eserlerinde temellendirilir. Draper, *The History of the Conflict Between Religion and Science, 1874 (Din ve Bilim Arasındaki Çatışmanın Tarihi)* adlı, White ise *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom, 1896 (Hristiyanlıkta Bilim ve Teolojinin Savaşı,)* başlıklı eserlerinde, bilim ve dinin tarihsel olarak sürekli bir çatışma içinde olduğunu, özellikle de bunun bariz örneklerinin Batı Orta Çağda kilise özelinde olduğunu vurgularlar.³

Öte yandan, 20. yüzyılda bazı bilim tarihçileri, yaptıkları araştırmalara dayanarak Batı Orta Çağda bilimsel araştırmaların tamamıyla durmadığını aksine bazı ilerlemelerin kaydedildiğini dolayısıyla da doğrudan din ve bilim arasında bir çatışmanın olmadığını ve hatta

¹Helen De Cruz, “Religion And Science”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim: 29.08.2024, <https://plato.stanford.edu/entries/religion-science/>

² Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Lütfi Ay, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1943; Jean, J. Rousseau, *Emile*, Çev. Yaşar avunç, İstanbul: türkiye iş bankası yayınları, 2013.

³ John, W. Draper, *The History of the Conflict Between Religion and Science*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009; Andrew, D. White, *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

kilisenin belirli bir düzeyde bilimsel çalışmaları teşvik ederek, olumlu etkilediğini ileri sürerler. Örneğin, Fransız bilim tarihçisi Pierre Duhem (1861–1916), Orta Çağ'da kilisenin, bilimi engellemediğini aksine doğa bilimleri ve bilimsel yöntem açısından bilimsel çalışmaları teşvik ettiğini öne sürer.⁴ Orta Çağ bilim tarihi üzerine ciddi çalışmaları ile tanınan Edward Grant (1926–2020) ise Batı Orta Çağ'da Kilisenin, bilimsel çalışmaları tamamen baskı altına almadığını, aksine yeni kurulan üniversiteler aracılığıyla akli ve bilimi teşvik ettiğini ve bunun da 17. yüzyılda şekillenecek olan modern bilim ve düşüncenin temellerini attığını ileri sürer.⁵

Bütün bu bilgiler çerçevesinde Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisinin tam olarak nasıl olduğunun tartışmalı ve belirsiz olduğu açıktır. Bu nedenle çalışmamızın temel amacı da Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisinin nasıl olduğunu açıkça ortaya koymak ve bunun modern bilimin oluşumuna nasıl ve ne derecede bir etkisinin olduğunu incelemek olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızın amacına ulaşması adına, Batı Orta Çağ düşüncesini iki ana başlık altında ele almayı uygun gördük. Çünkü bin yıllık bir süreç olarak ele alınan Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisi hep aynı düzeyde olmamıştır. Bazı dönemlerde dinin, bilim üzerindeki baskı ve tahakkümü daha fazlayken bazı dönemlerde ise bu durum daha az ve toleranslı olmuştur. Dolayısıyla Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisini doğru bir şekilde anlayabilmek adına bu süreci kabaca iki ana başlık altında ele aldık. Bunlardan birisi, M.S. 1. ve 10. yüzyıllar arasını kapsayan Erken Batı Orta Çağ düşüncesinde din ve bilim ilişkisi diğeri ise 10. ve 14. yüzyıllar arasını kapsayan Geç Batı Orta Çağ düşüncesindeki din ve bilim ilişkisidir.

1. Erken Batı Orta Çağ Düşüncesinde Din ve Bilim

Erken Batı Orta Çağ düşüncesini, Hıristiyan dininin toplum içerisinde egemen olması ile (MS. IV. yüzyıl) başlatmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü bu süreçten sonra, bilim⁶ ve felsefe gibi entelektüel faaliyetler, klasik gelenekten farklı olarak, Hıristiyan dini tarafından tamamıyla yönlendirilir ve belirlenir. Dolayısıyla bu süreç içerisinde dinin ne derecede bilim üzerinde bir etkisinin olduğunu doğru bir şekilde tespit edebilmek için

⁴ Pierre Duhem, *Medieval Cosmology*, Trans. by Roger Ariew, Chicago : The University of Chicago Press, 1985 .

⁵ Edward Grant, *God and Reason in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

⁶ Antik Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da günümüzdeki anlamıyla bilim ve felsefe ayrımı yoktu. Bu ayrım ancak 19. yüzyılda ortaya çıkacaktır. Günümüzde bilim terimini doğa bilimleri, sosyal bilimler ve formel bilimleri de kapsayacak şekilde çok geniş anlamda kullanılmaktadır. Oysa Batı Orta Çağ kültüründe "bilim" terimi kullanılmamaktaydı, bunun yerine doğa felsefesi (natura philosophia) terimi tercih edilmekteydi ve bu da günümüzdeki doğa bilimleri ve doğa felsefesi çalışmalarını kapsamaktaydı. Dolayısıyla biz de çalışmamızda "bilim" terimini daha çok Orta Çağdaki anlamına yakın olarak, doğa bilimleri (fizik, astronomi, kozmoloji) ve felsefesi bağlamında kullanacağız.

öncelikle Hristiyan dininin egemen olduğu süreçte ve öncesinde bilimsel faaliyetlerin ne düzeyde olduğunu ortaya koymak doğru bir yaklaşım olacaktır.

1.1. Erken Batı Orta Çağ'da Bilimsel Faaliyetler⁷

Erken Batı Orta Çağ düşüncesinde bilimin oluşum ve gelişim serüveni, Roma İmparatorluğunun durumu ve konumu ile doğrudan ilintilidir. Çünkü bu süreçte Antik Yunan kültürünün birçok bilimsel mirası artık Romalıların hakimiyeti altına girer. Nitekim Romalıların M.Ö. I. yüzyıl dolaylarında Atina ve İskenderiye gibi bilim merkezlerini egemenlik altına almaları onların bilim ile tanışmalarına yol açar. Ne var ki bu tanışmanın Romalıların adına çok da verimli sonuçlar doğurduğu söylenemez. Çünkü birçok düşünürün belirttiği üzere Romalıların, pratik zihniyete sahip insanlardı dolayısıyla onlar için esas olan dünyayı anlamak ve açıklamak değil, kontrol etmek, düzenlemek ve yönetmek esastır.⁸ Bu gerekçeyle Romalıların için retorik, hukuk, tıp, tarım, mühendislik ve mimarlık gibi disiplinler, hep eğitimin odağında olmuştur. Nitekim onlar da ilk etapta bu doğrultuda Grek kültüründen yararlanmak istemişlerdir.⁹

Öte yandan Romalıların tamamıyla da Grek teorik bilimine yabancı kaldıkları söylenemez. İmparatorluğun ilk dönemlerinde (M.Ö. I. yüzyıl dolaylarında) Cicero (M.Ö. 106-43), Lucretius (M.Ö. 95-55) ve Seneca (M.Ö. 4- M.S.65) gibi düşünürlerin Grek felsefesini saygı ile karşıladıkları ve bu mirası, Romalıların tanıtmak ve benimsetmek için önemli çalışmalar yaptıkları görülür. Hatıplığı ile ünlü olan Cicero, Latinceyi bir felsefe dili haline getirmeye çalışmayla birlikte, Platon'un *Timaios* adlı diyalogunu ilk kez Latinceye tercüme eden kişidir. Ne var ki, bu eser daha sonra Orta Çağ literatüründe kaybolmuştur.¹⁰ Lucretius, *De Rerum Natura (Doğa Üzerine)* adlı eseriyle, Romalıların materyalist nitelikteki Epikuros felsefesini geliştirip, tanıtmıştır. Seneca ise, takipçisi olduğu Stoa felsefesini ve az da olsa doğaya ilişkin bazı ansiklopedik bilgileri, Roma kültürüne kazandırır.

Bunların dışında dönemin koşulları, aristokrat Romalıların Grek biliminin sonuçları ile tanışmaya zorlayınca öncelikle, kolay ve anlaşılabilir bilgilerin gerekliliği, yani ansiklopedik tarzdaki el kitaplarının ve bu yönde yazarların ön plana çıkması hasıl olur. Bu noktada M. Terentius Varro (M.Ö. 116-27), Seneca ve Yaşlı Plinius (M.S.23-79) gibi düşünürler, Yunan dünyasının dâhileri olan Platon, Aristoteles, Theophrasthos, Eukleides, Archimedes,

⁷ Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ercan Salgar, *Bilimsel Devrim*, Genişletilmiş 2. Basım, Antalya: Otorite Yayınları 2024, 137-141.

⁸ A. Koyre, *Bilim Tarihi Yazıları*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Tübitak Yayınları, 2000, 16-17,

⁹ David, C. Lindberg, *The Beginnings of Western Science*, Chigago: The University of Chigago, 2007, 135-136.

¹⁰ Lindberg, *The Beginnings of Western Science*, 137.

Eratosthenes ve Aristarchus gibi düşünürlerin fikirlerini özet ve derleme şeklinde sunmaya çalışmışlardır.¹¹

Felsefenin yanında bilim tarihine de ilgi duyan Seneca, *Doğaya İlişkin Sorular* adlı eserinde coğrafya, astronomi ve meteoroloji, gibi olayları derler. Plinius ise 37 ciltlik *Doğanın Tarihi* adlı eserinde, bir cildi yazarların isimleri olmakla birlikte kozmografya, coğrafya, antropoloji, zooloji, botanik, mineroloji gibi çeşitli alanlara ilişkin kapsamlı bir derleme kitabı sunar.¹² Plinius'un doğa tarihine ilişkin bu eseri, yaklaşık XII. yüzyıla kadar, bir anlamda Grek ve Arap eserlerin tercümesi yapılanaya kadar, Batı Avrupa'da doğa tarihi üzerine bulunan yegâne eserlerden birisi olur.¹³

Buraya kadar anlatılanların çoğu Batı Roma'ya aittir, oysa imparatorluğun doğu kısmında entelektüel ortam nispeten biraz farklıydı. Batı Roma'da erken dönemde bilimsel faaliyetler, özgün kaynaklardan uzak, ansiklopedi tarzı çalışmalar ekseninde seyrederken, Doğu Roma Yunanca konuşma avantajının yanında, Yunanca özgün kaynakları halen koruyordu.¹⁴ Bu süreçte Platoncu felsefeyi canlandırmaya çalışan Plotinos (M.S. 204-270) öncülüğündeki Yeni Platoncu akımın ortaya çıkması ve bu okula bağlı düşünürlerin de, belirli düzeydeki çalışmaları, hem entelektüel faaliyetlerin bir süre daha canlı kalmasına, hem de bu çalışmaların daha sonraki felsefi-bilimsel çalışmalara kaynaklık etmesine yol açar.

Bu doğrultuda Yeni Platoncu düşünürlerin, bilhassa da Aristoteles'in doğa felsefesine yönelik yazmış oldukları yorumlar önemlidir. Aristoteles, Platon'u bazı önemli hususlarda eleştirerek kendi felsefesini oluşturmuştu. Plotinos öncülüğündeki Yeni Platoncu hareket ise, bir yandan bu eleştirilerle yüzleşmek diğer yandan da Platon ve Aristoteles arasında orta bir yol bulmak için Aristotelesçi felsefeyi anlamaya ve kavramaya çalışmışlardı. İlginçtir ki, onların bu doğrultuda Aristoteles'in doğa felsefesini incelemeleri ve akabinde ona, birtakım eleştiriler yöneltmeleri, hem Aristotelesçiliğin tarihsel süreç içerisindeki seyri hem de modern doğa felsefesinin oluşumu açısından, önemli sonuçlar doğuracaktır. Bu süreç içerisinde Themistius (317-387), Simplicius (480-560) ve John Philoponus (490-570) gibi düşünürlerin, Aristoteles'in doğa felsefesi üzerine yazdığı yorumlar, bilim tarihi açısından önemli ve değerlidir. Bu doğrultuda söz konusu düşünürlerin Aristoteles'in *Fizik*, *Meteoroloji*, *Oluş ve Bozuluş*, *Ruh Üzerine* adlı eserlerine yorumlar yazdıkları bilinmektedir. Bu yorumların en önemli özelliklerinden birisi, Aristoteles'in doğa felsefesine ilişkin bazı eksik ve kusurlarını göstermekti. Onlar genel hatlarıyla, Aristoteles'in zamanda sonsuz doğa fikrinin, Ay-altı ve Ay-

¹¹ Edwart Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, Çev. Aykut Göker, Verso Yayınları, Ankara, 1986, 7.

¹² A. Crombie, *Augustinus to Galileo The History of Science*, USA: Harward University Press, 1953, 2.

¹³ Crombie, *Augustinus to Galileo The History of Science*, 3.

¹⁴ Lindbergh, *The Beginnings of Western Science*, 159.

üstü doğa ayrımlarının, hareket anlayışının ve fırlatma hareketinin eksik ve yetersiz olduğunu belirterek, bazı çözüm önerileri ileri sürmüşlerdi.¹⁵ İlginçtir ki, bu eleştiri ve yorumların, 8. yüzyılda Arapçaya ve buradan da 12. yüzyılda Latince'ye tercüme edilmesi, hem Aristotelesçi doğa felsefesinin sonraki seyrini belirlemede ve hem de modern doğa bilimlerinin oluşumunda etkili olacaktır.¹⁶

Doğu Roma'daki bilimsel ve felsefi faaliyetler, VI. yüzyıla kadar Batıdakinden daha üstün görünmüş olsa da bunların da Antik Yunan bilim mirası ile karşılaştırıldığı zaman çok cılız ve sönük kaldığı da aşikârdır. Bahsedildiği gibi, sayıları az da olsa erken Orta Çağ düşünürleri ağırlıklı olarak doğrudan doğa ve evrenle karşılaşmak ya da bunları anlamak ve açıklamak yerine, Grek filozoflarının eserlerini tercüme etmek ve bunlar üzerine yorumlar yazmayı, yani bir anlamda ansiklopedik kitaplar yazmayı tercih etmişlerdi. Nitekim bu bağlamdaki çalışmalar da üstüne özgün ve yeni bir şeyler eklenmeden yaklaşık 10. yüzyıla kadar mevcudiyetini korur.

1.2. Erken Batı Orta Çağ'da Din ve Bilim İlişkisi

Erken Batı Orta Çağ sürecinde bilimsel faaliyetlerin çok özgün ve yaratıcı olmadığı, deyim yerindeyse bilinenlerin tekrarı olduğu ve bu durumun da yaklaşık 10. yüzyıla kadar sürdüğü görülmüştü. O halde bu noktada merak edilen temel sorulardan birisi, neden yaklaşık beş yüz yıl süresince bilimsel çalışmalar gelişmedi? Bu soruya en makul yanıtın, erken orta çağ sürecinde ortaya çıkan ve zamanla otorite haline gelen Hristiyan inancı çerçevesinde verilebileceği söylenebilir. Hristiyan inancının otorite haline gelmesi ile bilim, felsefe ve sanat gibi birçok entelektüel faaliyet tamamıyla Hristiyan dini tarafından yönlendirilir ve kontrol altına alınır.¹⁷

Hristiyanlık, M.Ö. I. yüzyıl dolaylarında ortaya çıkmasına rağmen toplum içerisinde meşruiyet kazanması ve otoriter bir hale gelmesi M.S. IV. yüzyılı bulur. Hristiyanlık, İmparator I. Theodosius döneminde (M.S.390) devletin resmi dini kabul edildikten sonra etki ve güç alanını zirveye ulaştırır. Bu süreçte Hristiyan inancının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen kilise, misyon olarak hem kendi inancını meşrulaştırmaya ve yaymaya hem de bu inanca karşı fikir ve görüşleri elimine etmeye çalışır. İlginçtir ki bir zamanlar baskı ve zulüm gören Hristiyanlık, artık baskı ve zulüm yapan bir konuma geçer. Bu süreçte kilisenin telkinleriyle, İskenderiye Kütüphanesi de dâhil olmak üzere birçok pagan tapınak ve kurum kapatılır.

¹⁵ Lindbergh, *The Beginnings of Western Science*, 160.

¹⁶ Lindbergh, *The Beginnings of Western Science*, 160.

¹⁷ Ercan Salgar, "İlerleme Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı.19, 2015, 316.

Bunlardan en hazin olanı da 529 yılında Platoncu okulun devamı olarak görülen Akademia'nın kapatılmasıdır. Birçok düşünürce göre bu olay, bilim ve felsefenin ölümü, bir anlamda karanlık çağın başlangıcı olarak yorumlanır.¹⁸

Kilisenin devlet himayesinde kurumsallaşmasıyla birlikte artık dinin ve din merkezli bir eğitimin daha ön plana çıktığı, seküler tarzda bilim ve felsefe gibi etkinliklerin ise daha geri planda kaldığı söylenebilir.¹⁹ Fakat bu noktada bazı düşünürler, bu süreçte kilisenin, doğrudan bilim ve felsefeyi engellemediğini; sadece bilim ve felsefeye yönelik ilgi ve eğilim azaldığını iddia ederler.²⁰ Bunun en temel gerekçesi de yeni bir dinin ortaya çıkması ve bütün entelektüel faaliyetleri, kendi merkezinde yönlendirmesidir.²¹

Dinin merkezde olduğu ya da yaşamın her alanında dinin başat olduğu bir toplumda, elbette dönemin entelektüellerinden beklenen öncelikli davranış, doğayı ve evreni açıklamak değil de öncelikle kutsal kitabı anlamak, açıklığa kavuşturmak, temellendirmek ve dine yöneltilen eleştirileri de bertaraf etmek olacaktır. Orta Çağ tarihçisi Micheal Postan, "Why Was Science Backward in the Middle Ages" (Orta Çağlarda Bilim Neden Geri Kalmıştı?) başlıklı makalesinde bu hususu şöyle açıklar:

...Orta Çağ bir inanç dönemidir: bu niteliği ile bilimsel düşünmeye yönelik olması beklenemez. Gerçi bilim yasaklanmış değildi, bilim adamlarına suçlu gözüyle bakılmıyordu. Bilimsel düşüncelerinden ötürü kovuşturmaya uğrayan pek az kimse vardı. Daha fazla da olamazdı, çünkü bilimle uğraşanlar zaten parmakla sayılabilecek kadar azdı. Bu demek değildir ki entelektüel dev diye niteleyebileceğimiz hiç kimse yoktu. Kuşkusuz vardı, ancak kendini inanca bırakmış bir dönemde üstün yetenekli kişiler de uğraş ve ilgilerini inanç dünyasında bulmuşlardı. Dinsel konuların açıklanması, dogmalar üzerindeki tartışmalar ve dinsel zaferler- işte herkes gibi onları da meşgul eden sorunlar bunlardı. Kısacası, bilim gibi bir uğraş için ne zamanları ne de ilgileri vardı.²²

Ayrıca Postan, bu ifadelerle birlikte yeni gelen Hristiyan dininin özellikle de bilimi teşvik edecek bir yönünün de olmadığını ileri sürer.

Üstelik bilim gibi bayağı ve sıradan bir işle uğraşmak için neden de yoktu. Bilindiği gibi bilimsel araştırmanın amacı bize doğayı, doğanın işleyiş ve kökenini açıklayan kapsamlı bir kuram oluşturmaktır. Oysa Orta Çağlarda böyle bir araştırma ve açıklama çabasına gerek var mıydı? İnsanlar o zaman dünyanın nasıl oluştuğu ne amaçla, hangi araçlarla ve nasıl yönetildiği konularında istedikleri açıklamaları, tümüyle Tanrı kavramında, İncil'in

¹⁸ John Freely, *Galileo'dan Önce Orta Çağ Avrupa'sında Modern Bilimin Doğuşu*, Çev. Muhtesim Güvenç, İstanbul: Kolektif Kitap, 2004, 18.

¹⁹ Crombie, *Augustinus to Galileo The History of Science*, 6-7.

²⁰ Lindberg, *The Beginnings of Western Science*, 148-149.

²¹ Michael Postan, "Why Was Science Backward in the Middle Ages?" in *A Short History of Science: Origins and Results of the Scientific Revolution*, London: Routledge and Kegan Paul, 1972, 10-17, Lindberg, *The Beginnings of Western Science*, 180.

²² Postan, "Why Was Science Backward in the Middle Ages?", 10-17.

yaratılışa ilişkin öykülerinde ve her şeye egemen yüce Tanrısal istenç öğretisinde bulmuyorlar mıydı? Tüm duygusal doyuruculuğu ve bütünlüğüyle bir açıklama varken, yorucu ve sıkıntılı bir çalışmaya girip yeni bir kuram oluşturma çekici olabilir miydi?²³

Postan'ın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Hristiyan dini, genel hatlarıyla bir doğa ve evren anlayışı ortaya koymuş ve bu dine iman edenlerden de öncelikle, bunun açıklığa kavuşturulmasını, temellendirilmesini ve bu dine yöneltilen eleştirilerin bertaraf edilmesini telkin eder. Nitekim erken dönemde, Hristiyan düşünürler de Grek filozofların aksine doğayı ve evreni, salt bilmek ve araştırmak yerine, kutsal kitabın öngördüğü şekilde aydınlatmak ve pekiştirmek istemişlerdir.²⁴ Bu türden bir tutumun ilk örneklerine, Patristik dönem olarak adlandırılan erken Orta Çağ sürecinde rastlamak mümkündür. Bu dönemde apolojistler (savunucular) olarak da adlandırılan Hristiyan düşünürlerin başlıca amacı, Hristiyan öğretisini herkesin anlayacağı şekilde açıklamak ve karşı itirazları da bertaraf etmektir. Ne var ki, Hristiyan düşünürlerin bu doğrultudaki çalışmaları, zamanla doğa felsefesine ve bilimine yönelik olumsuz yorumların da ortaya çıkmasına yol açar. Bu türden bir tutumun en önemli ve etkili örneğini, Augustinus felsefesinde görmek mümkündür. Aurelius Augustinus (354-430), *De Civitate Dei (Tanrı Devleti)* adlı eserinde uhrevi bir yaşamı övecek, dünyevi bir hayatı da yerecek şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, "yeryüzü devleti" insanlık dramının yaşandığı geçici bir yerdi, asıl olan ezeli ve ebedi "Tanrı'nın devletiydi".²⁵ Augustinus'un bu ifadelerini, dönem itibarıyla doğaya yönelik olumsuz bir bakış açısı olarak görmek mümkündür. Nitekim sonradan gelen Hristiyan düşünürler için de "doğa kötüydü ve eninde sonunda geçiciydi. Doğuştan günahkâr olan insan, ancak dünyanın nimetlerinden elini eteğini çekerse ve sonsuz ruh âlemine layık olmaya çabalarsa, ölümsüzlüğün mutluluğuna erebilirdi."²⁶

Kısacası, Erken Batı Orta Çağ sürecinde Hristiyan teolojisinin veya katolik kilisesinin, çıkış itibarıyla doğaya yönelik araştırma ve incelemeleri teşvik etmedikleri söylenebilir. Ayrıca böyle bir düşünce atmosferinde, realist nitelikteki Aristoteles öğretisinden ziyade idealist nitelikteki Platoncu ve Yeni Platoncu felsefenin öne çıkması şaşırtıcı olmayacaktır.²⁷ Nitekim bu bağlamda Platon'un *Timaios* adlı eserinin Erken Orta Çağ döneminde tercüme edilmesi tesadüf olmasa gerek. Bahsedildiği üzere, M.S. IV. yüzyıl dolaylarında Chalcidius, tarafından Platon'un *Timaios* adlı eseri tercüme edilmiş ve bunun üzerine yorumlar yazılmıştı. Bu süreçten

²³ Postan, "Why Was Science Backward in the Middle Ages?", 10-17.

²⁴ Ayrıca bkz. Crombie, *Augustinus To Galileo The History of Science*, 6-7.

²⁵ A. Augustinus, *Tanrı Devleti*, Çev. Öncel Sencermen, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2021, 119.

²⁶ Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, 2.

²⁷ Bkz. Lindberg, *The Beginnings of Western Science*, 149.

itibaren *Timaios*, yaklaşık XII. yüzyıla kadar Hristiyan öğretisinin, bir anlamda Hristiyan doğa ve evren tasarımının temel eseri olur.²⁸

2. Geç Batı Orta Çağ Düşüncesinde Din ve Bilim

Erken Batı Orta Çağ sürecinde Hristiyanlığın egemen olmasıyla (M.S. 4. yüzyıl) birlikte bilimsel faaliyetlere önem verilmediği bunun yerine inanç ekseninde, Hristiyan dinine bir öğreti niteliği kazandırma çabalarının daha başat olduğu görülmüştü. Batı Orta Çağ sürecindeki bu durum, yaklaşık 10. yüzyıla kadar sürer. Bu süreçten sonra, kilisenin bakış açısında bir değişiklik olur ve Hristiyan inancını akıl (reason) ile temellendirme yoluna gidilir. Edward Grand gibi bazı bilim tarihçileri, Batı Avrupa’da kilise özelinde atılan bu adımın, modern bilim ve düşüncenin oluşumu açısından çok önemli ve değerli olduğunu belirtirler. Bu anlayışa göre, Orta çağ sonlarında kilise içindeki reformla başlayan akla yönelik bu yaklaşım, ilerleyen süreçlerde modern bilim ve Aydınlanma çağı olarak adlandırılacak olayların temellerini atar.²⁹ Fakat bilim adına sonuçlanan bu olumlu gelişmelerin benzer şekilde din adına da olduğu söylenemez.³⁰ Görüleceği üzere, Batı düşüncesindeki en önemli din ve bilim çatışmalarından birisi bu süreçte yaşanacaktır. Bu süreci iyi anlamak adına öncelikle kilise nazarında gerçekleşen akla yönelik bu yaklaşımın neden tercih edildiği sorusuna yönelmek konumuzu aydınlatacaktır.

2.1. Akla Yönelim: Tercüme Faaliyetleri (Grek-Arap Bilimleri ile Tanışma)³¹

Genellikle Latin dünyasının akla ve bilimsel çalışmalara yönelmesinde en önemli etkenin tercüme faaliyetleri olduğu ileri sürülür. Buna göre, Batı Hristiyan dünyasında Arapça ve Grekçe eserlerin Latinceye aktarılmasıyla birlikte, deyim yerindeyse bir aydınlanma gerçekleşir. Şüphesiz, bu aydınlanmaya yol açan en önemli etkenlerden birisi, Hristiyan düşünürlerin, İslam bilimlerinin daha üstün ve değerli olduğunu kabul etmeleridir.³² Kaynaklar, X. ve XI. yüzyıl dolaylarında manastır okullarında bilimsel bilgi düzeyinin çok ilkel bir seviyede olduğunu göstermektedir. Bilhassa o dönemde tartışılan matematiksel sorunlara bakıldığında, Hristiyan düşünürlerin neredeyse Eski Mısırlılar düzeyinde bir matematik bilgisine sahip oldukları görülür.³³ Fakat burada asıl önemli husus, Hristiyan düşünürlerin bilgi

²⁸ Platon’un doğa bilimlerine yönelik görüşleri için bkz. Ercan Salğar, “Platon ve Doğa Bilimleri”, *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, Sayı. 41, 2023, 45-56.

²⁹ Grant, *God and Reason in the Middle Ages*, 4.

³⁰ B. Russell, *Felsefe Tarihi*, Cilt 2, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, 11.

³¹ Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Salğar, *Bilimsel Devrim*, 179-182.

³² Ayrıca bkz. Grant, *Orta çağda Fizik Bilimleri*, 16-17.

³³ Grant, *Orta çağda Fizik Bilimleri*, 16-17.

seviyelerinin düşüklüğünden ziyade, bilgisiz olduklarının bilincine varmalarıydı. Bunu da onlara gösteren dönemin İslam bilim birikimidir.

Muhtemelen Latin dünyada bu durumu fark eden önemli düşünürlerden birisi, Fransız Aurillaclı Gerbert (946-1003) olmuştur. Gerbet aslında bir din adamıdır ve 999 yılında papa olarak seçilir. Gerbert, kendisine tahsis edilen bu imtiyazı, bilim lehinde kullanarak, birçok Arapça eseri Latinceye tercüme ettirir ve aynı zamanda manastırlarda bilimsel faaliyetlerin gelişimini destekler.³⁴ Gerbert'in dönem itibarıyla bilgiye yönelik bu tutumu, öğrencileri ve çevresi üzerinde derin bir etki bırakmış olacak ki, daha sonradan takipçileri tarafından da yeni kurulup, geliştirilen katedral okullarında bu yeni bilgi ve bilime yönelik eğilim ve atılımların olduğu görülür. Bilgisiz olduklarını fark eden genç Hristiyan düşünürlerin, süreç içerisinde Antik kültüre ilgi ve eğilimleri de artar. Bu doğrultuda XI. yüzyılda, Yunan-Arap bilimlerinden istifade etmek üzere bazı tercüme yapılsa da asıl tercüme faaliyeti XII. yüzyılda, 1125-1200 yılları arasında gerçekleşir. XIII. yüzyıla gelindiğinde artık Grek-Arap biliminin büyük bir çoğunluğu Latin dünyasına nakledilir.

XIII. yüzyıla gelindiğinde, artık Grek-Arap biliminin büyük bir çoğunluğu Latinceye kazandırılmış olur. Tercümelerle gelen bilgiler, o dönemlerde yeni kurumsallaşan Paris ve Oxford gibi Üniversitelerin müfredatlarında kendilerine yer bulurlar. Bu süreçte özellikle de Aristoteles'in bilim anlayışının (doğa felsefesinin) üniversitelerde daha revaçta olduğu görülür. Bunun iki gerekçesi olduğu ileri sürülebilir. Bunlardan birisi, Latinlerin ilk etapta Aristoteles'i Arap düşünürler üzerinden tanımış olmalarıdır. İslam düşüncesinde bilhassa Meşşailer nazarında Aristoteles ilk öğretmendi. Özellikle de İbn Rüşd üzerinden Aristoteles'e ilişkin eser ve yorumların Latinceye aktarılması, Hristiyan düşünürlerin tasavvurunda Aristoteles'i önemli bir yere koyar. Diğer önemli gerekçe ise, Aristoteles'in tıp ve matematik dışında birçok bilgi alanına ilişkin bağımsız, tutarlı ve dizgesel çalışmalar yapması ve bunları öğretici, açıklayıcı ve kanıtlayıcı bir şekilde sunması onun, eğitim ve öğretim açısından vazgeçilmez olduğunu göstermeye yeterdi. Nitekim Aristoteles bu bakımdan rakipsizdi.³⁵

Latin dünyada Aristoteles'in bu türden yönleri, yeni kurulan üniversitelerde onun başta mantık olmak üzere ahlak, siyaset ve doğa felsefesine ilişkin yapıtlarının başlıca eserler olarak okutulmasına yol açar. Burada Hristiyan dünyası açısından, Aristoteles'in mantık kitaplarının eğitim ve öğretim açısından yeni olduğu söylenemez. Aristoteles'in *Organon'u*, mantık kitapları, Hristiyanlığın Doğu kesiminde daha fazla olmak üzere, Batı kesiminde de bilinmekteydi. Nitekim Hristiyan düşünürler açısından Aristoteles'in mantık öğretisi çok yararlı bir işleve sahipti, böylelikle Hristiyan dogmaları daha kolay temellendirilip,

³⁴ Crombie, *Augustine To Galileo History of Science*, 214, Grant, *Orta çağda Fizik Bilimleri*, 15-16.

³⁵ Koyre, *Bilim Tarihi Yazıları*, 34-35, Grant, *God and Reason in the Middle Ages*, 89.

gerekçelendiriliyordu. Buna karşın Aristoteles'in doğa felsefesine ilişkin eser ve görüşleri, dönemin üniversiteleri için yeniydi.

2.2. Geç Batı Orta Çağ Düşüncesinde Din ve Bilim Karşılaşması

Hristiyan düşüncesinde Aristotelesçi doğa felsefesinin zamanla anlaşılması ve özümsemesi sonucunda, bunun bazı ciddi noktalarda din ile çatıştığı fark edilir. Aristoteles genel hatlarıyla doğaya (physis) ilişkin, onun, ezeli ve ebedi olduğu, yani zamanda sonsuz, mekânda sınırlı olduğu; doğanın ereksel, nedensel ve determinist ilkelere göre işlediği; doğada boşluğun olmadığı, Tanrı'nın hareket etmeyen ilk hareket ettirici olduğu, ruhun doğal bir faktör olarak ölümlü olduğu ve doğanın hiyerarşik ve heterojen bir yapıda olduğu gibi temel savları ileri sürmüştü.³⁶

Aristotelesçi doğa tasarımına ait bu görüşler, bazı açılardan Hristiyan inancıyla uyumluluk gösterirken, bazı önemli hususlarda ise karşıtlık göstermekteydi. Mesela, doğanın hiyerarşik, heterojen ve ereksel niteliklerinin Hristiyanlık düşüncesi ile uzlaştırılabilir yönleri vardı. Nitekim bu anlayışta Tanrı nitelikçe farklı bir varlıktı ve mekânı da farklı olmak zorundaydı, ayrıca Tanrı, varlıkları da bir gaye doğrultusunda yaratmıştı. Hristiyan düşünürler açısından buraya kadar bir problem yoktu. Lakin Aristoteles'in ileri sürdüğü, doğanın ezeli ve ebedi olduğu, Tanrının fiziksel olmayan ilk hareket ettirici olduğu ve ruhun ölümlü olduğu gibi savların doğrudan Hristiyan öğretisi ile çatıştığı ve çeliştiği fark edilir. Nitekim Hristiyan inancına göre doğa ya da evren, kişiliği olan bir Tanrı tarafından yoktan yaratılmıştı ve ruh da ölümsüzdü.³⁷

Hristiyan kültüründe bu husus, din ve bilim (felsefe) ya da akıl ve iman arasında nasıl bir ilişkinin olduğu tartışmasını gün yüzüne çıkarır. Burada Aristoteles, akli ve bilimi, Hristiyanlık ise din ve imanı temsil etmekteydi. Bu bağlamda entelektüel camiada farklı ekol ve görüşler ortaya çıkar. Orta Çağ düşüncesi açısından bu ekollerden iki tanesi önemlidir. Bunlardan ilki, Aristotelesçi felsefeyi, İbn Rüşd yorumları üzerinden okuyarak, bir anlamda çifte hakikat (double truth) öğretisini (akıl ve iman ayrımını) savunan Sigerus De Brabant (Brabantlı Siger) ve Boethius Dacus gibi Latin İbn Rüşdcüler'dir (Averroism). Diğerleri ise A. Magnus ve A. Thomas gibi düşünürler tarafından Aristotelesçi felsefeyi, Hristiyan öğretisi ile uzlaştırmaya, bir anlamda Aristoteles'i Hristiyanlaştırmaya çalışanlardır.

Latin İbn Rüşdcüler, İbn Rüşd'ün (Averroes)³⁸ görüşleri doğrultusunda, bilim (felsefe) ve dinin, farklı alanlar olsalar da bunların temelde tek bir hakikate varacağına kanısındaydılar.

³⁶ Crombie, *Augustine To Galileo History of Science*, 39-40.

³⁷ Etienne Gilson, *Orta Çağ Felsefesinin Ruhu*, Çev. Şamil Öçal, İstanbul: Açılım Kitap, 2003, 436-437.

³⁸ İbn Rüşd'e ilişkin detaylı bilgi için bkz. Bekir Karlıağa, "İbn Rüşd", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 20, Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Paris Üniversitesinde İbn Rüşd'ün lideri olarak bilinen Brabantlı Siger, İbn Rüşd'ün bu görüşlerinden yola çıkarak, bilim ve din arasında ilke ve yöntem açısından bir ayrımın olduğu, dolayısıyla da her disiplini kendi sınırları içerisinde değerlendirmek gerektiği inancındaydı.³⁹ Buna göre, aynı konu üzerinde akıl ve iman farklı açıklamalar yapabiliirdi ve bu da çelişki ve yanlış olarak yorumlanmamalıydı. Bu savlar, kendilerini farklı ilke, kural ve yöntemlerle temellendirdikleri için iki farklı fikir olarak değerlendirilmedi. Nitekim Latin İbn Rüşdcüler bu hususu, yani biri inanca diğeri akla dayalı olmak üzere öne sürülen savları, “çifte hakikat” (double truth) olarak adlandırmışlardır.⁴⁰ Buna göre, Aristoteles'in görüşleri akıl bağlamında geçerliliğini sürdürürken, kutsal kitaba ilişkin ifadeler ise iman konusuydu.

Latin İbn Rüşdcüler, bu savlarını temellendirmek adına, Aristoteles'in iman ile çatıştığı ileri sürülen önermelerin (“doğa, ezeli ve ebedidir”, “doğada determinizm geçerlidir”, “doğada boşluk yoktur”, “Tanrı hareket etmeyen ilk hareket ettiricidir” gibi önermelerin) akıl ile de çürütülemeyeceğini ileri sürerler.⁴¹ Bu hem felsefenin hem de dinin ortaya koyduğu temel savların eşit derecede doğruluk değeri içerdiğini iddia etmekteydi. Diğer bir deyişle bu görüşe göre, Aristoteles'in “doğa, ezeli ve ebedidir” savıyla, Hristiyan dininin “doğa, Tanrı taraftan yoktan yaratılmıştır” önermesi, postulat olarak eşit değere sahipti. Böylelikle Latin İbn Rüşdcüler, aynı konu üzerine farklı önermelerin hem felsefi ve hem de teolojik olarak geçerli olabileceğini savundular; nihayetinde bu görüşün temelinde hakikatin hakikate aykırı olamayacağı düşüncesi bulunuyordu.⁴²

Elbette sorun, Latin İbn Rüşdcülerin betimledikleri gibi, o kadar da basit ve yüzeysel değildi. Her şeyden önce “çifte hakikat” öğretisi, aklın kolaylıkla kabul edeceği bir düşünce değildi. Çünkü birbirilerine karşıt olan iki savın aynı anda, aynı akıl tarafından kabul edilmesi çelişmezlik ilkesine aykırıydı. Aristoteles mantığından bir nebze istifade eden sıradan düşünürün bunu fark etmesi kaçınılmazdı. O dönemlerde kendilerini hem kiliseye hem de Aristoteles'e bağlı gören, bir anlamda Aristoteles'i Hristiyanlaştırmaya çalışan, A. Magnus (1207-1280) ve A. Thomas (1225-1274) gibi teologlar, bu durumu fark ederek, hemen Latin İbn Rüşdcüleri yadsıyacak türden eserler kaleme alırlar.

Bu doğrultuda, A. Magnus'un, *De unitate intellectus contra Averroistas*'ı (İbn Rüşdcülere Karşı Aklın Birliği), Thomas Aquinas'ın ise *Tractatus de Unitate Intellectus Contra Averroistas*'ı (İbn Rüşdcülere Karşı Aklın Birliği Üzerine Bir İnceleme) başlıklı eserleri, Latin İbn Rüşdcülere karşı yazılır. Onlar, bu eserlerinde temel düşünce olarak, İbn Rüşd'ün aslında

³⁹ Hatice Nur Erkızan, “İbn Rüşdcülük: Batı'daki Tarihsel ve Felsefi Gelişimi Üzerine”, *Journal of Islamic Research* 2010, 21 (2), 79.

⁴⁰ Crombie, *Augustine to Galileo History of Science*, 42.

⁴¹ Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, 29.

⁴² Erkızan, “İbn Rüşdcülük: Batı'daki Tarihsel ve Felsefi Gelişimi Üzerine”, 79.

Aristoteles'i yanlış aktardığını, dolayısıyla din ile çelişen önermelerin aslında Aristoteles'in değil, İbn Rüşd'ün kendi yorumları olduğunu ileri sürerler.⁴³ Hatta değinildiği üzere, bu hususta A. Thomas'ın, yakın arkadaşı ünlü tercüman Moerbekeli William'dan Aristoteles'in orijinal eserlerini, Grekçeden Latinceye tercüme etmesini istediği de bilinir. Ne var ki Aristoteles'in özgün eserlerinin tercüme edilmesi de A. Thomas'ın beklentilerini karşılamaz. Çünkü İbn Rüşdcülerin bahsetmiş oldukları, Aristoteles menşeli felsefi tezler, gerçekten de Aristoteles'in *Physike (Fizik)* adlı eserinde mevcuttu. Bunun üzerine, A. Thomas'ın da ömrünün sonlarına doğru, felsefe ve din ya da akıl ve iman arasında tam bir uzlaşmanın olmayacağı görüşünü kabul ettiği ve hatta bundan dolayı da bazı görüşlerinin kilisenin yasakları arasına girdiği bilinmektedir.⁴⁴

İbn Rüşdcüler ile teologlar arasında bu tartışmalar yaşanırken, kilise devreye girer ve 1270 yılında Paris piskoposu Etienne Tempier radikal bir adım atarak, Aristoteles'in doğa felsefesine ilişkin on üç savını yasaklar.⁴⁵ Latin İbn Rüşdcüler doğal olarak bu karara tepki gösterip ve çifte hakikat anlayışı temelinde Aristotelesçi felsefenin okutulması gerektiğini talep ederler. Bunun üzerine kilise, başta Brabantlı Sigerus olmak üzere üç öğretim üyesini, Paris Üniversitesinden uzaklaştırır. Akabinde 1272 yılında Paris Üniversitesinde Aristotelesçi görüşleri savunan bilhassa Latin İbn Rüşdcülerden teoloji meselelerine çok girmemelerini, lakin herhangi bir nedenle girecek olurlarsa da, bu meseleleri din lehine yorumlamaları gerektiği üzerine yemin etmeleri istenir.⁴⁶ Paris Üniversitesindeki bu bölücü entelektüel kıyım, Papa 21. John da dâhil olarak, 1277 yılında Aristoteles ve izleyicilerinin, hatta Thomas Aquinas'ın bazı görüşlerinin de içinde olduğu toplam iki yüz on dokuz (219) savı yasaklayan bir beyanname yayımlar.⁴⁷ Bu yasakçı beyanname, açıkça Aristotelesçi felsefenin yadsınmasını, imanın ise kutsanmasını işaret etmekteydi. Böylece doğanın nasıl oluştuğu anlaşılacak isteniyorsa, bakılacak tek yer kutsal kitaptı, bunun dışında doğanın ezeli ve ebedi olduğunu ileri sürenler aforoz ile cezalandırılacaktı.⁴⁸ İlginç bir şekilde, kilisenin ileri sürdüğü bu yasaklar, Aristotelesçi bilimi dışlamanın yanında Latin İbn Rüşdcülerin ileri sürdüğü akıl ve iman ayrımını da ima etmekteydi. Çünkü Hristiyan teologlar, bu beyanname ile hem Aristotelesçi akla dayalı görüşlerin geçersiz olduğunu hem de inanç konularının akıl ile ispatlanamayacağını

⁴³ Karlıağa, "İbn Rüşd", 169-171.

⁴⁴ Grant, *God and Reason in the Middle Ages*, 13, Freely, *Galileo'dan Önce, Orta Çağ Avrupa'sında Modern Bilimin Doğuşu*, 115-117.

⁴⁵ Grant, *God and Reason in the Middle Ages*, 12.

⁴⁶ Grant, *Orta çağda Fizik Bilimleri*, 30.

⁴⁷ Duhem, *Medieval Cosmology*, 180-181.

⁴⁸ Grant, *Orta çağda Fizik Bilimleri*, 30.

işaret etmişlerdi.⁴⁹ Bu da Hristiyan teologlara, inancın dışında bir bilim (felsefe) alanının olduğunu, yani bir anlamda neyin din neyin bilim olduğunu kavratmıştı.

2.2.1. “Sonsuzluk”, “Sınırlılık” ve “Boşluk” Kavramları Bağlamında Aristotelesçi Doğa Felsefesinin Tartışılması

Orta Çağ bilim tarihi üzerine ciddi çalışmaları ile tanınan P. Duhem, kilisenin 1277 yılındaki Aristoteles ve izleyicilerine yönelik yok edici girişimini, modern bilimin başlangıç noktası olarak görür. Duhem’e göre, kınamadan sonra özellikle de Hristiyan teologların, Aristoteles’in yasaklı görüşleri üzerine tekrardan yönelmesi, bir anlamda Aristoteles’in aşılmasına ve modern bilimin oluşumuna giden yolu açar.⁵⁰ Bu süreçte Hristiyan düşünürlerin, “sonsuzluk”, “sınırlılık” ve “boşluk” kavramları üzerinde ciddi bir şekilde durdukları ve tartıştıkları görülür.

Aristotelesçi felsefede “sonsuzluk” (infinite) terimi daima kalıcı olan, oluş ve bozuluşa tabi olmayan ve değişmeyen gibi anlamlara tekabül etmekteydi ve bu da Hristiyan inancı açısından kabul edilemez bir durumdu, çünkü söz konusu anlamıyla sonsuzluk, doğaya değil, ancak onun yaratıcısı olan Tanrıya yüklenebilirdi. Latin İbn Rüşdcüler, bu soruna din ve felsefe ayrımı bakımından yaklaştıkları için onlar açısından bu husus, ilkece bir sorun teşkil etmemekteydi. Oysa kendisini hem Hristiyan hem de Aristotelesçi gören A. Magnus ve A. Thomas gibi teologlar açısından bu husus, bir problemdi. Bu noktada A. Thomas’ın şu ifadeleri ileri sürdüğü aktarılır: “*Adhuc non est demonstratum quod Deus non possit facere ut sint infinita actu.*” (Bir sonsuzluk olduğunu ve bunun da Tanrı tarafından yaratılmadığını hiçbir zaman, söylemedik).⁵¹

Thomas Auqinas bu ifadeyle, bir sonsuzluğun var olabileceğini, fakat bunun ancak Tanrının iradesi ve isteği dahilinde olabileceğini ima ederek, bir anlamda doğanın sonsuz olduğunu kabul eder.⁵² Thomas Auqinas ve takipçileri böylelikle, Tanrı ile doğayı bir yönüyle eşdeğer kılarlar. Bu anlayışta “sonsuzluk” sıfatı hem Tanrıya hem de evrene yüklenir. Bu durum Tanrı’nın sonsuzluğunun, gücünün ve yetkisinin paylaşılmasıydı ve Hristiyan dini açısından da kabul edilemezdi. Çünkü Tanrı, bütün semavi dinlerde olduğu gibi her şeyin mükemmeliğini kendinde bulduran tek varlıktı. Bunun bilincinde olan bazı teologlar, Thomas ve takipçilerini eleştirecek bir şekilde, sonsuz olan bir Tanrı, nasıl sonsuz bir şey yaratabilir? Sorusunu sormaktan geri durmadılar.⁵³

⁴⁹ Grant, *Orta çağda Fizik Bilimleri*, 33.

⁵⁰ Duhem, *Medieval Cosmology*, 181,

⁵¹ Aktaran: Duhem, *Medieval Cosmology*, 12.

⁵² Duhem, *Medieval Cosmology*, 17.

⁵³ Duhem, *Medieval Cosmology*, 4.

Bu anlaşılmaz durum, kilise yöneticilerinin dikkatinden kaçmayacak ve 1277 yılında hem Aristoteles'in hem de Aquinalı Thomas'ın doğanın sonsuzluğuna ilişkin görüşleri yasaklanacaktır. Fakat Duhem'in de belirttiği üzere, bu yasaklama daha sonradan teologların, birçok hususta olduğu gibi "sonsuzluk" (infinite) kavramı üzerinde de derin ve detaylı düşüncelerine ve bunun sonucunda da modern bilim tasarımının şekillenmesine giden yolu açmalarına olanak sağlayacaktır. Duhem'e göre, Aristotelesçi "sonsuzluk" kavramının yasaklanmasının ardından, teologların bu kavram üzerine yoğunlaşmaları, daha sonradan, Leibniz ve Newton tarafından da ele alınacak olan, sonsuz küçükler hesaplama (infinitesimal calculus) biçiminin ilk örneklerini açığa çıkaracaktır.⁵⁴

Diğer taraftan, Aristoteles'in doğa tasarımında Hristiyan öğretisiyle karşıtlık gösteren en önemli savlardan birisi de doğanın sınırlı olduğu savıydı. Değindiği üzere, Aristoteles'in doğası iç içe geçmiş kürelerden oluşmaktaydı ve en son küre olan sabit yıldızlar küresi de hem Tanrı (hareket etmeyen ilk hareket ettirici) hem de doğanın sınırı olarak betimlenmişti. Ayrıca bu sınırın dışında ne bir boşluk ne de başka varlıklar (dünyalar) söz konusuydu. Aristotelesçi tasarımda en son kürenin hem Tanrıyı temsil etmesi hem de doğanın bir sınırı olarak sunulması ve akabinde bunun dışında boşluk ve başka varlıkların olmadığını işaret edilmesi, Hristiyan öğretisi açısından hoş görülemez bir durumdu. Çünkü Aristoteles felsefesinden kaynaklanan bu ifadeler, sonsuz, sınırsız, mükemmel ve her şeye gücü yeten bir Tanrı tasarımı ile örtüşmemektedir.

Aristoteles'in bu fikirlerinin Hristiyan dünyasında bilinmesiyle birlikte, Aristotelesçiler ve karşıtları arasında sert tartışmaların yaşandığı görülür. Aristoteles takipçileri (Latin İbn Rüşdcüler) ustalarının felsefesine bağlı kalarak, doğanın sınırlı olmasının makul ve anlaşılır olduğunu ve dolayısıyla bu sınırın ötesinde boşluk ve başka dünyaların olması gerektiği gibi düşüncelerin de anlamsız olduğunu savundular. Onlar, Tanrı'nın boşluk yaratmasının bir çelişki doğuracağını; çünkü böylelikle farklı dünyalar ve farklı hareket biçimlerinin ortaya çıkacağını ve bunların da anlamsız olacağını belirterek, Tanrının boşluk yaratmasını kabul etmediler.⁵⁵ Ayrıca Latin İbn Rüşdcüler, Tanrı'nın boşlukla birlikte, farklı dünyalar yaratmasını, teoloji açısından da anlamsız görmüşlerdi. Muhtemelen onlar, başka dünyaların kutsal kitapta da bir yerinin olmadığı düşüncesinden, Tanrı bunları, ne için yaratmış olabilirdi? sorusuna tatmin edici bir yanıt bulamamışlardı.

Latin dünyada Aristotelesçiler, doğanın bir sınırının olduğu ve evrende boşluk olmadığı gibi fikirleri savunmakla, bilhassa Aristotelesçi doğa tasarımını meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Oysa onlar, din açısından önemli bir noktayı göz ardı etmişlerdi ve bu da Tanrının

⁵⁴ Duhem, *Medieval Cosmology*, 4.

⁵⁵ Duhem, *Medieval Cosmology*, 392.

istenç ve iradesinin sınırlandırılmasıydı. Diğer bir deyişle, Tanrı'yı Aristotelesçi sabit yıldızlar küresi ile sınırlandırmak ve buna bağlı olarak Tanrı'nın boşluk ve başka dünyalar yaratamayacağını söylemek, onun iradesini sınırlamakla eşdeğerti.⁵⁶ Hristiyan dininin otorite ve egemen olduğu bir ortamda doğal olarak bu savlar, kilise tarafından 1277 yılındaki kınama ile yasaklanır ve Tanrı'nın sınırsız olduğu savı ile, onun hem boşluk hem de başka dünyalar yaratabileceği görüşleri kabul edilir.

Kilisenin bu hususlar üzerindeki yasağı, ilginç bir şekilde dönemin teolog ve düşünürlerini tam olarak durdurmaz. Dolayısıyla bazı teologlar, kilisenin yasaklarını, tekrardan rasyonel ve natüralist bir zeminde gerekçelendirmeye çalışırken, bazıları da söz konusu yasakçı görüşleri farklı şekillerde yorumlamaya uğraşmışlardır. Mesela, Paris okulundan N. Oresme, kilisenin Aristotelesçi doğa felsefesini yasaklamasına rağmen *Questions on Aristotle's On the Heavens. (Aristoteles'in Gökyüzü Eseri Üzerine Sorular)* adlı bir eser kaleme alır ve burada boşluğun ve başka dünyaların olanaklı olup-olmadığı gibi sorunları tartışır. Oresme bu eserinde, Aristoteles'in aksine hem boşluğun hem de başka dünyaların olanaklı olabileceğine ilişkin bir dizi argüman ileri sürer. Onun bu argümanlarının bazıları, teolojik menşei olmasının yanında çoğu, rasyonel ve natüralist eksenlidir.⁵⁷

Öte yandan bazı teologlar da şayet, Tanrı sonsuz ve sınırsız ise o halde Aristotelesçi en son küreyi, yani sabit yıldızlar küresini nasıl yorumlamak gerekir? Sorusunu sormaya devam ettiler. Onlar haklı olarak herhangi bir şeye, sınır çizmenin iki farklı varlık alanı ortaya çıkardığını dolayısıyla bu iki alanın da bilinmesi, tanımlanması gerektiğini düşündüler. Buna göre, Aristoteles'in en son küresi, Tanrı olarak kabul edilse dahi, bunun ötesinde ne olduğu bilinmemekteydi, nitekim Aristoteles boşluğu da kabul etmemekteydi. Teologlar bu sorunu aşmak adına, boşluk ve sınırsız gibi nitelikleri, bir anlamda Tanrıyla özdeşleştirerek, yani Tanrıyı son küre ve ötesine yayarak çözmeye çalışmışlardır.⁵⁸

Birçok düşünürün belirttiği gibi, Orta Çağ sonlarında Teologların Hristiyan dinini meşrulaştırmaya yönelik bu yorumları, süreç içerisinde daha da olgunlaşıp gelişerek, bir yönüyle Tanrı ile doğayı özdeşleştirme fikrinin, diğer bir yönüyle de doğanın sınırsız, sonsuz ve boşluğa sahip olduğu gibi fikirlerinin, kaynağını teşkil edecektir.⁵⁹

2.3. Geç Batı Orta Çağ'da Tümmeller Sorunu Bağlamında Din ve Bilim

⁵⁶ Duhem, *Medieval Cosmology*, 181.

⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Grant, *God and Reason in the Middle Ages*, 154-157.

⁵⁸ Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, s. 87-94.

⁵⁹ Lindberg, *The Beginning of Western Science*, s. 257.

Orta Çağ düşüncesini neredeyse baştan aşağı meşgul eden en önemli hususlardan birisi de tümeller problemi olmuştur. Kökleri Antik Yunan düşüncesine kadar giden bu sorun, kabaca “iyilik”, “doğruluk” ve “güzellik” gibi tümel kavramların ne oldukları, nerede ve nasıl bulduklarına yönelik bir araştırmayı kapsar. Antik Yunan düşüncesinde felsefi karakterli olan tümeller sorunu, Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde teolojik bir içeriğe dönüştürülerek dini bağlamda tartışılır hale gelir. Diğer bir deyişle, Hristiyan düşünürler tümeller nedir, nerede bulunurlar ve tümellerin fenomenlerle ilişkisi nasıldır türünden soruları, dini gayeler doğrultusunda yanıtlamaya çalışırlar. Tümellere ilişkin bu soruların cevabı, Hristiyan teolojisi için hayati bir önem taşımaktaydı. Çünkü bir anlamda, “doğruluk”, “iyilik” ve “adalet” gibi tümel kavramlar, Hristiyan dogmalarını da kapsamaktaydı. Dolayısıyla tümellerin nerede buldukları ve fenomenlerle nasıl bir ilişki içerisinde oldukları sorusu, aynı zamanda Hristiyan öğretisinin problemi olmuştur. Bu doğrultuda Orta Çağ düşüncesinde tümellerin ne olduğu, nerede ve nasıl bulduklarına ilişkin üç temel yaklaşımın öne çıktığı görülür. Bunlar, kavram realistleri, konseptüalistler ve nominalistlerdir (adçılardır).⁶⁰

1) Kavram Realistleri: Platoncu felsefeden esinlenen bu anlayışa göre tümeller, bilincin dışında vardıklar ve fenomenlerden bağımsız olarak ayrı bir âlemde ve idea şeklinde bulunurlar. Orta Çağ düşüncesinin erken dönemlerinde daha başat olan bu anlayışın önemli temsilcileri, Augustinus ve Anselmus olmuştur.

2) Konseptüalistler (Kavramcılar): Aristotelesçi felsefeden kaynaklanan bu görüşe göre tümeller, bilincin dışında, fakat başka bir âlemde değil de duyulur dünyada, fenomenlerin içerisinde soyut bir kavram biçiminde bulunurlar. Bu akıma göre tümeller, ancak tikellerden soyutlayarak elde edilebilir. Tümellere ilişkin bu anlayış, skolastik düşüncenin zirve yaptığı dönemlerde egemen olurken, başlıca temsilcileri de A. Magnus ve T. Aquinas'dır.

3) Nominalistler (Adçılar): Adçılar olarak da bilinen bu akıma göre, tümel diye bir şeyin ontolojik anlamda varlığı yoktur; asıl gerçek, şu diye gösterilen tek tek nesnelere. Tümel dediğimiz şeyler aslında birbirlerine benzeyen nesnelere soyutlanarak elde edilen dilsel düzeydeki adlardır (nomen'lerdir). Bu anlayışın savunucuları ise Roscelinus (1050-1120) ve Ockhamlı William'dır (1285-1347).

Orta Çağ boyunca tartışılan tümeller konusu, bu çağın sonlarına (14. yüzyıla) doğru bazı dışsal koşulların da etkisiyle ağırlıklı olarak Ockhamlı William ve takipçilerinin, yani nominalist akımın lehine olur. Daha açık bir deyişle, Orta Çağ sonlarına doğru tümeller konusunda nominalist akımın görüşleri daha etkin ve başat olur. Birçok düşünürün belirttiği üzere, Roscelinus ile başlayan ve Ockham ile zirveye ulaşan nominalist dünya görüşünün Batı

⁶⁰ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Betül Çotuksöken & Saffet Babür, *Orta Çağda Felsefe*, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2000.

düşüncesindeki en önemli etkisi, din ve bilimin bağımsız iki ayrı alan olarak temellendirilmesidir. Nitekim bu bakış açısı Batı düşüncesinde zamanla daha da gelişerek, moderniteyi belirleyen seküler dünya görüşünün temellerini atar.

Nominalistlerin din ve bilim ayrımı dönem itibariyle kendini iki ayrı şekilde göstermiştir.⁶¹ Bunlardan birisi, Hristiyan öğretisini realist bir şekilde yorumlayan kilisenin eleştirilmesi ve yadsınması, diğeri ise modern anlamda doğa bilimlerinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik zeminini hazırlamasıdır.

Hristiyanlık açısından bakıldığında, Augustinus ve Anselmus gibi düşünürlerin, kutsal kitapta belirtilen tümel kavramların, Platoncu felsefeden esinlenerek, duyulur dünyanın dışında evrensel ve değişmez bir gerçekliklerinin olduğunu ileri sürdükleri ve böylelikle de Hristiyan öğretisini meşrulaştırmaya çalıştıkları görülür. Oysa Nominalistler açısından bu görüşler geçersizdi, çünkü tümel kavramların evrensel ve bağımsız gerçeklikleri yoktu. Dolayısıyla da Nominalistlerin nazarında, Hristiyanlığın telkin ettiği, “iyilik”, “doğruluk”, “merhamet” ve “sevgi” gibi kavramların, ontolojik ve epistemolojik düzeyde bir geçerliliği yoktu. Kendisi de bir teolog olan Ockham’ın buna yönelik çözümü basitti. O da akıl ve inanç arasında radikal bir ayrımın olduğunu benimsemekti.

Ockham’a göre tikel, bireysel ve duyusal nesnelere, bilginin konusu olurken, ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı’nın varlığı ve evrenin ezeli ve ebedi oluşu gibi hususlar ise inanç alanına girmektedir. Dolayısıyla da bunlar bilinemez ve kanıtlanamazlar, ancak bunlara inanılabilir.⁶² Nominalist akım böylelikle, yaklaşık bin yıldır sürüp giden akıl ve inanç (bilim ve din) tartışmasında en uygun çözümün, bunların iki ayrı disiplin olarak ele alınıp incelenmesidir.⁶³ Ockham’ın bu görüşleri dönemi itibariyle radikaldi, çünkü O, bu hususta Latin İbn Rüşdüclerden farklı olarak, akıl ve imanı çifte hakikat doktrini bağlamında bir hakikatin iki farklı görünümü şeklinde değil de, bunların birbirlerinden tamamıyla farklı alanlar olduğunu ve birbirlerine indirgenemeyeceğini vurgulamıştı. Nitekim bu görüşlerin de modern seküler dünya anlayışına zemin hazırladığı söylenebilir.

Öte yandan başta pozitivist bilim taraftarları, Crombie ve bir ölçüde de E. Grant gibi bazı bilim tarihçilerinin belirttiği üzere, Ockham ve takipçilerinin öne sürmüş oldukları nominalist görüşlerin, modern anlamda doğa bilimlerinin felsefi ve metodolojik temellerini attığı ileri sürülebilir.⁶⁴ Doğa bilimleri araştırması, doğayı bilme ve anlama merakının yanında

⁶¹ Ayrıca bkz. Crombie, *Augustinus to Galileo, The History of Science*, 230-235.

⁶² Işıl Bayar, “Ockhamlı William’ın Epistemolojisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 18, 2001, 171.

⁶³ Crombie, *Augustinus to Galileo, The History of Science*, 234-235.

⁶⁴ Crombie, *Augustinus to Galileo, The History of Science*, 230-231, Grant, *God and Reason*, 97, Russell, *Batı Felsefesi Tarihi Cilt II*, 294.

onu kontrol altına alma isteğiyle başlar. Fakat bunlardan da önce doğa bilimleri araştırmasını, bilinçli bir şekilde yönlendiren ve geliştiren bazı felsefi ya da metafiziksel bir takım ön kabullerin olması gerektiği aşikârdır. Bu doğrultuda, doğanın kendinde bir amaç ve gerçeklik olduğu, doğaya ilişkin bilginin önemli ve değerli olduğu ve bu bağlamda doğanın araştırılması ve incelenmesi gerektiği gibi temel fikirlerin, doğa bilimleri araştırması için önemli motivasyon unsurları olduğu inkâr edilemez. Bunlar bir anlamda Grant'ın da deyimiyile, aklın doğaya bilinçli yönelimini ve akabinde bilinçli bir doğa araştırmasını sağlar.⁶⁵ İşte bu noktada nominalistlerin önemli bir katkı sağladığı inkâr edilemez. Onlar, doğal, tikel ve bireysel varlıkların bilgi ve bilim konusu olabileceğini ileri sürmekle hem doğaya bilinçli bir yönelimi teşvik etmişler hem de modern deneysel yöntemin önünü açmışlardır.

Sonuç Yerine

Batı Orta Çağ düşüncesini bütünüyle bir inanç çağı olarak adlandıramayacağımız gibi bu çağın bütününde de din ile bilimin çatıştığı ya da dinin bilime engel olduğu söylenemez. Bahsedildiği üzere, Batı Orta Çağ düşüncesinde din ile bilimin karşı karşıya geldiği zaman, 13. yüzyıl dolayları olmuştur. Fakat bu süreçte de “din” ve “bilim” derken özel anlamda din ile Hristiyan Katolik Kilisesinin görüşlerini, bilim ile de Aristoteles'in doğa felsefesi ve doğa bilimlerini anlamak gerekir. Burada özellikle de bilim teriminin bu ikili anlamını ayrı ayrı ele aldığımız zaman, Batı Orta Çağ düşüncesinde hem dinin bilimle çatıştığını hem de çatışmadığını temellendirmek olanaklı görülmektedir. Nitekim giriş kısmında bahsettiğimiz Aydınlanma düşünürleri ve çağdaş bilim tarihçileri (P. Duhem ve E. Grant) arasındaki din ve bilim ilişkisine yönelik karşıt görüşler de bu ikili anlam çerçevesinde açığa çıkmaktadır.

Bu bağlamda Geç Batı Orta Çağ döneminde din ve bilimin çatıştığını ileri sürenler, bu ayrıma doğrudan vurgu yapmasalar da aslında genel anlamda din ve bilimin değil de Katolik Kilisesinin görüşleri ile Aristoteles'in “doğa felsefesinin” çatışma içerisinde olduğunu söylerler. Nitekim bahsedildiği üzere, Aristoteles'in “doğanın ezeli ve ebedi olduğu” savı ile Katolik Kilisesinin, “doğanın Tanrı tarafından belirli bir zamanda yoktan yaratıldığını” ileri süren savı karşıtlık içerisindeydi. Kilise yöneticileri bu ve benzeri çatışmalar nedeniyle Aristoteles'in doğa felsefesine ilişkin birçok önermesinin ele alınmasını ve tartışılmasını yasaklamıştır. Duhem gibi düşünürler, bilimin metafizik yönlerine, yani doğa felsefesine ilişkin bu yasağın, tersine etki yaparak bilimsel çalışmalara daha tutkulu bir isteği uyandırdığını ve akabinde de bu isteğin, modern bilime giden yolu açtığını söyler. Gerçekten de Orta Çağ sonlarındaki çalışmalara bakıldığında, Duhem'in bu konuda haklı olduğunu gösteren argümanlar mevcuttur. Bu süreçte

⁶⁵ Grant, *God and Reason*, 97.

“sonsuzluk”, “sınırlılık” ve “boşluk” gibi kavramlar üzerine yürütülen tartışmalar, modern doğa felsefesinin temellerini atar.

Bunun yanında kilisenin Aristotelesçi doğa felsefesine ilişkin söz konusu yasağının zamanla doğa bilimlerine de sirayet ettiği, yani Aristotelesçi doğa bilimlerinin de eleştirel, sorgulayıcı bir bağlamda ele alınmasına yol açtığı görülür. 13. ve 14. yüzyıllar dolaylarında özellikle de Oxford ve Paris Üniversitelerinde, Aristotelesçi astronomi, fizik ve bilimsel yönetime ilişkin yapılan eleştiriler ve yorumlar, modern bilimin oluşumu açısından değerli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte Paris Üniversitesinden John Buridan (1290-1360) ve Nicolas Oresmes (1320-1382) gibi düşünürlerin Aristotelesçi astronominin problemlerini aşmak adına gök cisimlerinin ve Yer’in hareketli olabileceğine ilişkin görüşler geliştirdikleri ve bunun da modern astronomiye giden yol açısından önemli olduğu bilinmektedir.⁶⁶ Oxford Üniversitesinde ise fizik alanında özellikle de hareket konusu üzerinde ciddi çalışmaların yapıldığı görülür. Thomas Bradwardine (1300-1349), John Dumbleton (1310-1349) ve William Heytesbury (1313-1372) gibi bilim adamları, hareket konusunu değişim çerçevesinde irdeleyerek, bazı önemli katkılar sunarlar. Bu düşünürler, Aristoteles’ten farklı olarak hareketi “niteliksel” olarak değil de “niceliksel”, yani matematiksel olarak anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır.⁶⁷ Nitekim bu çalışmalar da daha sonradan Galileo ile başlayan modern fiziğin temellerini oluşturur. Bunların dışında Orta Çağ sonlarında bilimsel yönetime ilişkin yapılan çalışmalar da önemli ve değerlidir. Bu süreçte özellikle Robert Grosseteste (1175-1253) ve Roger Bacon (1220-1292) gibi düşünürlerin, Aristoteles’in bilimsel yöntem tasarımına yönelik yaptıkları eleştiri ve yorumlar, Duhem ve Crombie gibi bilim tarihçilerinin nazarında matematik-fizik yönteminin ilk örneği olarak değerlendirilmiştir.⁶⁸ Nitekim bu yöntemin tarihsel süreç içerisinde gelişmesi de Galileo ile anılacak olan modern bilimsel yöntemin ilkel örnekleri olacaktır.

O halde bu bilgiler çerçevesinde Katolik Kilisesinin inancı ile çatışanın Aristoteles’in doğa bilimleri değil de doğa felsefesi olduğunu mu söylemeliyiz? Bugün de biliyoruz ki doğa bilimleri kendine özgü bir doğa felsefesi ile karakterize olur. Daha açık bir deyişle, doğa felsefesi olmadan, yani doğanın yapısının ve özelliklerinin açık bir şekilde tanımlanmadan doğa bilimleri olanaksızdır. Nitekim bu ilişki, Aristoteles biliminde daha sıkı bir haldedir. Aristoteles’in doğa bilimleri tamamıyla doğa felsefesine dayanmaktadır. Dolayısıyla da onun doğa felsefesine yönelik yıkıcı eleştiriler, aynı zamanda doğa bilimlerini de yıkar. Çalışmamızda görüldüğü üzere, Kilisenin Aristotelesçi bilime ilk ciddi eleştirisi doğa felsefesi

⁶⁶ Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, 70- 75.

⁶⁷ Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, 64-65.

⁶⁸ Ayrıca bkz. Crombie, *Augustinus to Galileo The History of Science*, xiv-xv.

alanından gelir. Ardından bu eleştiriler doğa bilimlerine de yansiyarak bilimsel çalışmaların ivmesini tetikler. Dolayısıyla Batı Orta Çağdaki bilimsel faaliyetleri de bu şekilde yorumlamak daha doğru olacaktır.

Kısacası, Batı Orta Çağ sürecinin belirli bir döneminde (13. ve 14. yüzyıllarda) Katolik Kilisesinin inancı ile Aristotelesçi bilim anlayışının bir çatışma halinde olduğu açıktır. Nitekim Hristiyan düşünürlerin daha sonradan bu çatışmayı aşmak adına yaptıkları eleştiri ve yorumlar da bilimsel çalışmaların göstergesi olur.

Kaynakça

Augustinus, Aurelius. *Tanrı Devleti*. Çev. Öncel Sencerman. Ankara: Bilgesu Yayınları, 2021.

Bayar, Işıl. "Ockhamlı William'ın Epistemolojisi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt. 18, sayı.1. 2001.

Crombie, C. Alistiar. *Augustinus to Galileo The History of Science*. Harward: Harward University Press. 1953.

Cruz, De Helen. "Religion And Science", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim: 29.08.2024, <https://plato.stanford.edu/entries/religion-science/>

Çotuksöken, Betül & Babür, Saffet. *Orta Çağda Felsefe*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2000.

Draper, W. John. *The History of the Conflict Between Religion and Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Duhem, Pierre. *Medieval Cosmology*, Trans. by Roger Ariew. Chicago: The University of Chicago Press, 1985.

Erkızan, Nur, Hatice. "İbn Rüşdçülük: Batı'daki Tarihsel ve Felsefi Gelişimi Üzerine", *Journal of Islamic Research*. 21/2, 2010.

Freely, John. *Galileo'dan Önce Ortaçağ Avrupa'sında Modern Bilimin Doğuşu*. Çev. Muhtesim Güvenç. İstanbul: Kolektif Kitap, 2004.

Gilson, Etienne. *Orta Çağ Felsefesinin Ruhu*, Çev. Şamil Öçal. İstanbul: Açılım Kitap, 2003.

Grant, Edward. *God and Reason in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Grant, Edwart. *Orta Çağda Fizik Bilimleri*. Çev. Aykut Göker. Ankara: Verso Yayınları, 1986.

Karlıağa, Bekir. "İbn Rüşd", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt. 20. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Koyre, Alexandre. *Bilim Tarihi Yazıları*. Çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: Tübitak Yayınları, 2000.

Lindberg, C. David. *The Beginnings of Western Science*. Chigago: The University of Chigago Press, 2007.

Postan, Michael. "Why Was Science Backward in the Middle Ages?" in *A Short History of Science: Origins and Results of the Scientific Revolution*. London: Routledge and Kegan Paul, 1972.

Rousseau, J. Jean. *Emile*. Çev. Yaşar Avunç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

Russell, Bertrand. *Felsefe Tarihi* Cilt 2. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Salğar, Ercan. “İlerleme Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı.19, 2015, 311-324.

Salğar, Ercan. “Platon ve Doğa Bilimleri”, *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, Sayı. 41, 2023, 45-56.

Salğar, Ercan. *Bilimsel Devrim*. Genişletilmiş 2. Basım. Antalya: Otorite Yayınları, 2024.

Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*. Çev. Lütfi Ay. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1943.

White, D. Andrew. *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.